

Srpen 1968 a bulharská literatura

Jakub Mikulecký¹

August 1968 and Bulgarian Literature

This text analyses the portrayal of events which occurred in Czechoslovakia in 1968 in contemporary Bulgarian literature with reference to their varied discursiveness. Apart from the official literary reaction, which was normally conforming to ideological deformation and communist propaganda, the article concentrates predominantly on unofficial literary works — mainly poetry unpublished for political reasons (Valeri Petrov, Binjo Ivanov, Blaga Dimitrova). The subject of the analysis is also sociocultural impact of the „Czechoslovak contrarevolution“ on the development of the Bulgarian literature after August 1968, as it had to face, due to serious political crisis of the whole Eastern bloc, relatively large repressions, administrative purges, publication bans, theatre production prohibitions and other displays of politically motivated bullying.

KEYWORDS:

the Prague Spring 1968; Bulgarian unofficial literature; repression of writers; Bulgarian dissent

Bouřlivý rok 1968 byl také v Bulharsku milníkem, který sehrál důležitou (a nutno dodat krajně negativní) roli ve vývoji bulharské literatury a kultury. Velká část obyvatel země hleděla na reformní snahy československých komunistů s mlhavou nadějí a ostýchavými sympatiemi. Tyto sympatie se však už v průběhu roku začaly dostávat stále více do konfliktu s oficiálním výkladem českých reform tak, jak je prezentovala oficiální propaganda poplatná politice ÚV Bulharské komunistické strany (dále jen BKS). Vývoj obrodného procesu v Československu zaměstnával od jara 1968 nejen politické špičky komunistické strany, ale také orgány StB. Adjektivum „český“ („československý“) v jazyce oficiálního socialistického diskurzu postupně nabývalo významu „revizionistický“, „kontrarevoluční“ a „protistranický“. Kritik a literární historik Boris Delčev si 11. dubna 1968 zapsal do svého deníku: „O Československu se mluví, jako by tam vypukla kontrarevoluce, za kterou můžou zase ti nešťastní intelektuálové.“² Navenek se však naprostá většina intelektuální elity ze strachu stavěla k československým reformistům odmítavě. Všeobecně známá je například epizoda spojená s konáním kongresu Svazu bulharských spisovatelů (dále jen SBS) z května 1968, na kterém vedení Svazu dalo ostentativně najevo nepřízeň vůči vystoupení československého delegáta Petra Pujmana. Tehdejší předseda SBS Georgi Džagarov dokonce Pujmanovi odmítl podat ruku. Pujmanovo vystoupení na kongresu, ve kterém hájil probíhající reformy ve své zemi, vzbudilo pozdvižení v literárních kruzích. Delčev si do deníku poznamenal: „V kuloárech se naléhavě hovoří o projevu československého představitele Petra Pujmana

1 Slovanský ústav AV ČR, kontakt: mikulecky@slu.cas.cz.

2 „За Чехословакия се говори, като че там е избухнала контрареволуция, за която са виновни пак нещастните интелектуалци.“ (Delčev 1995: 113).

z dnešního rána. O naivním a kritickém entuziasmu. Nikoliv proletářská diktatura, nýbrž proletářská demokracie. Skutečná vláda lidu, nikoliv volební komedie. Vláda měla být kontrolována lidem.“³

Nedůvěra oficiální bulharské politiky vůči schizmatikům z Československa se naplno projevila během konání IX. světového festivalu mládeže a studentstva, který proběhl ve dnech 28. července až 6. srpna 1968 v Sofii a dalších bulharských městech. Účastníci československé delegace se mohli už na hranicích přesvědčit, že oficiální devíza festivalu, která hlásala „mír, solidaritu a přátelství“, byla ve skutečnosti jen prázdným heslem komunistické propagandy. Skutečnost byla jiná. Mladým delegátům z ČSSR mělo být znemožněno do Bulharska přivést „závadnou“ literaturu a jiné tištěné dokumenty referující o novém politickém kurzu v ČSSR. Měly být výrazně zpřísněny kontroly na hranicích. V tajných dokumentech StB a ministerstva vnitra lze číst doporučení, která měla za cíl eliminovat ideologickou infiltraci mezi bulharskými občany, mimo jiné se doporučuje, „aby byla jejich literatura zabavena už na hranicích, pokud se přece jen zaznamená výskyt takové literatury, je třeba, aby ji získali naši lidé, (Čechoslovákům, pozn. aut.) je třeba omezit kontakty mimo festivalový program.“⁴ Ani zvýšená bdělost StB nemohla zabránit tomu, aby se v rámci festivalu nezačaly šířit kopie a překlady nežádoucího dokumentu *Dva tisíce slov*.

Jinak ovšem museli členové československé delegace v Sofii čelit restrikcím, sledování, odposlechům, prohlídkám a jiným projevům šikany. Někteří Čechoslováci byli dokonce zastaveni už na hranicích a byl jim znemožněn vstup do země, to se ostatně přihodilo i návštěvníkům z jiných zemí, jejichž státní příslušníci např. svým zjevem a chováním neodpovídali požadavkům „socialistické morálky“. Policejní režim okolo festivalu byl více než patrný, zaznamenal jej i básník Aleksandăr Gerov, B. Delčev v této souvislosti ve svém deníku píše: „Aleksandăr Gerov je pobouřen z toho ‚fízlování‘ kolem festivalu: ‚Nechce se mi žít. Chci usnout a probudit se za patnáct let‘ [...]“⁵ (Delčev 1995: 116) Zatímco bulharské mocenské orgány se k československým delegátům chovaly nepřátelsky, část veřejnosti je naopak podporovala, spatřovala v československém reformním procesu naději pro demokratizaci ve vlastní zemi. Podobně ostatně smýšlela i opozičnější smýšlející část bulharských intelektuálů, mezi takové patřil i Georgi Markov, který se právě od té doby začal dostávat do stále větší politické izolace, což později v roce 1969 vyústí v jeho odchod ze země.⁶ Markov poté

3 „В кулоарите се говори много настойчиво за изказването на чехословашкия представител Петер Пуйман, станало сутринта. За наивния и критически ентузиазъм. Не пролетарска диктатура, а пролетарска демокрация. Истинско народовластие, не избори — комедия. Народът да контролира правителството.“ (Delčev 1995: 115).

4 „Да се из земе литературата им на границата още, щом се забележи такава литература да се получи от наши хора, да им се ограничат контактите извън фестивална програма.“ (Анонимен автор 2016: 319).

5 „Александър Геров е възмутен от ‚полицейщината‘ около фестивала: ‚Не ми се живее. Ще ми се да заспя и да се събудя след петнадесет години‘ [...]“ (Delčev 1995: 116).

6 Na vojenské potlačení pražského jara bezprostředně reaguje především první z cyklu esejů G. Markova o Československu s názvem *21. srpen 1968*, který vznikl ještě v Bulharsku během roku 1968, uveřejněn však z pochopitelných důvodů nebyl, odvysílala jej až stanice BBC v roce 1970. Tento Markovův text se od pozdějších esejů psaných již v exilu diamet-

v emigraci v jednom ze svých esejů pro stanice Svobodná Evropa a Deutsche Welle s poněkud strojeným entuziasmem napíše: „Uprostřed zimy, kterou Dubček proměnil v jaro, jsme si my, několik přátel z písíciho bratrstva, zažádali o vystěhování do Československa. Tenkrát nám připadalo, že je to pro život ta nejpřitažlivější země. Odehrávalo se zde cosi velkolepého.“ (Markov 1991: 43)

S reformním procesem sympatizovala celá řada dalších básníků a spisovatelů. Řada z nich za otevřenou podporu později zaplatila ztrátou zaměstnání, publikačními zakazy a jinými restrikcemi. Srpnová okupace vyvolala u části těch nejodvážnějších otevřený odpor a zaktivizovala skupinky i jednotlivce, kteří se odhodlali vyjádřit s „bratrskou pomocí“, jak byla invaze vojsk oficiálně prezentována, rozhodný nesouhlas. Za to, že na své přednášce otevřeně označil srpnové události za intervenci, byl potrestán docent historické fakulty Christo Nestorov, vyvázl však „pouze“ s pozastavením pedagogické činnosti (Skálová 2005: 72). Jiní dopadli o poznání hůř. V atmosféře zvýšené bdělosti komunistické moci byl za „revizionistické“ myšlenky vyhozen z univerzity filosof Asen Ignatov. Jako politicky nespolehlivý intelektuál musel sofijskou univerzitu opustit i tehdy mladý literární vědec a slavista Svetlozar Igov, jenž byl přeřazen na místo redaktora týdeníku *Literaturen front* (Velkova-Gajdardžieva 2017: 136).⁷ Zvýšená aktivita tajných služeb a milice vedla rovněž k vyhadzovům

rálně odlišuje svým idealistickým patosem intelektuála-komunisty, který spatřoval v Dubčekově obrodném procesu návrat k humanistické tvářnosti komunistického ideálu. Tento levicový diskurz se později z esejistiky G. Markova postupně vytratí a bude nahrazen rétorikou západních institucí, pro které Markov pracoval (Svobodná Evropa, BBC, Deutsche Welle). V eseji *Marně to světlo zhasínáte — I.* tak např. autor píše: „Československo by sotva zůstalo komunistickou zemí a nejspíše by se vrátilo ke své tradiční demokracii. A velice brzy by zaujalo své staré místo kulturně i ekonomicky vyvinuté evropské země.“ (Markov 1991: 49).

- 7 Svetlozar Igov začal být pro režim nepohodlný už dříve. Kromě toho, že patřil spolu s O. Saparevem, E. Mutafovem a M. Nedelčevem do kroužku strukturalistů, kteří na literárněvědném poli vybočovali z oficiálně prosazovaného proudu marxismu-leninismu, byl mladý vědec předtím na specializaci v Jugoslávii, což mu na důvěryhodnosti v očích bulharské StB nijak nepřidalo. Možná i proto mu bylo znemožněno se účastnit mezinárodního slavistického sjezdu v Praze v první polovině srpna 1968. Po nuceném odchodu ze sofijské univerzity byl odejit také z redakce týdeníku *Literaturen front*, posléze byl sice přijat na místo redaktora časopisu *Sävremennik*, ale na místo univerzitního přednášejícího si musel počkat až do roku 1978, kdy mu bylo nabídnuto univerzitní místo v Plovdivu. V roce 1981 došlo k „nepřijetí“ rukopisu Igovovy knihy *Dějiny bulharské literatury* (История на българската литература). Faktický publikační zákaz této literárněhistorické práce, která mohla tiskem vyjít až v roce 1990, byl zapříčiněn nepřízní nejvyšších míst stranického aparátu. Kromě toho, že se Igovova koncepce bulharských dějin nehodila ideologicky, byla důvodem publikačního zákazu zřejmě také osobní averze ze strany předsedy SBS Ljubomira Levčeva a dalších mocných byrokratů, Igov dokonce v rozhovorech vzpomíná, že byl ve věci osobně angažován také Todor Živkov. Osobní nepřítel Levčeva vůči jeho osobě pokračovala i v průběhu osmdesátých let, mohou za to zřejmě i Igovovy pokoutně šířené básně, které byly svým obsahem namířené přímo proti osobě mocného předsedy SBS. V září 1985 měl Igov nastoupit na místo lektora na Karlově univerzitě, na poslední chvíli byl však jemu a celé rodině odjezd do Československa

jinak smýšlejících studentů (např. Dimităr Bočev); Bočev a Ignatov se později stanou výraznými osobnostmi bulharského exilu. V říjnu 1968 byli zatčeni a následně odsouzeni tři studenti: Eduard Genov, Aleksandăr Dimitrov a Valentin Radev, kteří šířili letáky proti vojenské intervenci v Československu. Na jednom z šířených letáků stálo: „Vojska loutky Živkova pryč z ČSSR!“ (Dojnov 2009: 51–56). Kromě těchto přímých akcí, které měly pro jejich účastníky dalekosáhlé důsledky, se na sofijské univerzitě objevily i akce nepřímé, které měly spíše provokativní charakter, ale vypovídaly o angažovanosti některých studentů. V prosinci 1968 připravil tehdy osmnáctiletý student práv Nikolaj Bliznakov sociologickou anketu, ve které se respondentů mezi studenty ptal, co si myslí o událostech v Československu, za touto nevinnou otázkou následují v anketě otázky další: „14. A co podpora projevená armádami bratrských zemí? Proč?“ A dále pak: „15. Jste připraveni vyplnit každou direktivu ÚV BKS nebo vlády bez ohledu na její charakter?“⁸ Tato provokační akce se pro autora ankety nakonec obešla bez následků, možná i proto, že celá věc formálně vznikla pod hlavičkou komsomolu, svědčí to však o tom, že část mladých lidí dobové události silně prožívala a neváhala aktivně vystoupit a riskovat postih.

Kromě toho, že po srpnu 1968 proběhla v Bulharsku celá řada čistek, především v redakcích novin a časopisů, v rozhlase, televizi, na univerzitách a ministerstvech, pomyslné šrouby se utáhly i v oblasti kultury, především v literatuře. Režim tak chtěl situace využít k ideologickému úderu proti všem náznakům nesouhlasu a proti sebe-menším projevům protistranické opozice uvnitř tzv. kulturní fronty. Emblematickým příkladem tohoto obratu v kulturní politice byla rozsáhlá kampaň proti satíře. Tažení literárních dogmatiků bylo namířeno proti tvorbě Radoje Ralina, Borise Dimovského, Georgiho Ticholova a dalších satiriků, k nimž byl ostatně administrativně řazen také básník Konstantin Pavlov, který se do prvních konfliktů s kulturním establishmentem dostával už od první poloviny šedesátých let. Avšak právě podzim 1968 znamenal pro tohoto politicky nespolehlivého autora na dlouhá léta definitivní publikační zákaz a takřka úplnou sociální marginalizaci, Pavlov byl vyhozen z nakladatelství Bălgarski pisatel a dlouhá léta zůstal bez zaměstnání. Sympatizanti s reformním hnutím v ČSSR byli trestáni i zpětně. Za aktivní podporu myšlenek pražského jara z května 1968 byl zpětně v létě roku 1970 např. administrativně potrestán člen SBS a marginální autor Ivan Dobrev; odvoláme-li se na sekundární literaturu, tak byl tento takřka neznámý člen spisovatelského svazu za svá protisovětská a pročeskoslovenská stanoviska vyloučen z BKS a tvůrčího svazu (Dojnov 2009: 70).

Nástup „plíživé normalizace“ po srpnových událostech znamenal rovněž „zeměřešení“ v edičních plánech režimních nakladatelství. Zastavena byla celá řada chystaných knih, které čekaly na vydání v redakcích, došlo také k zastavení inscenací některých di-

bulharskými úřady znemožněn. Igov byl v této době taktéž pod bedlivým dohledem StB. V březnu 1986 byl problémový literární vědec a kritik dokonce na několik dní zatčen, k brzkému propuštění však zřejmě dopomohly intervence vlivných přátel z literárních kruhů.

8 „[...] 13. Какво мислите за събитията в Чехословакия? / 14. А за покрепата оказана от братските армии? Защо? / 15. Готови ли сте да изпълните всяка директива на ЦК на БКП или правителството независимо от нейния характер?“ (Bliznakov 1968, s. p.).

vadelních her.⁹ Zastaveno bylo např. vydání satirické knihy *Hypotézy* (Хипотези) Ivana Kolarova, která vyšla později v samizdatu v roce 1973. Posrpnová normalizace bulharské kultury se dotkla i plovdivského básníka Vasilu Urumova, který musel opustit zaměstnání v plovdivském rozhlasu a dlouhá léta zůstal bez práce. Nepříznivá politická situace z podzimu 1968 zasáhla i celou řadu dalších básníků, nejvíce však těch, na kterých vězel kádrový cejch „nepřítel lidu“. Podobně jako tomu bylo po Maďarském povstání z roku 1956, byli také po srpnu 1968 politicky nepohodlní lidé preventivně vysídlováni a nuceně dislokováni na přikázaných adresách. Do nucené internace v Dobrudži musel např. básník a bývalý politický vězeň Stefan Stamov (na dlouhých pět let). Téma internace je ztvárněno v celé řadě jeho šuplíkových básní (*Loučení* [Изпращане], *Internování v Dobrudži* [Интерниран в Добруджа], *Vyhnanec* [Изселник]). Jiný politický vězeň Georgi Zarkin píše 2. listopadu v dopise veliteli věznic: „Jestli mám věřit, že Rusko je osvoboditelem Bulharska, to je jako věřit tomu, že vlk je býložravec. A co těch pět varšavských armád? Od koho osvobodily Československo? Ano! Vskutku, osvobodily ho od Svobody.“¹⁰ Zarkin si posléze za svou politickou odvalu a nepokornost vyslouží ten nejtěžší trest. V roce 1977 byl tento novinář a příležitostný básník za neobjasněných okolností zavražděn ve své vězeňské cele v Pazardžiku.

Veškeré projevy nesouhlasu s oficiální linií se v atmosféře brežněvovské stagnace nemilosrdně trestaly. Jak už bylo řečeno, dělo se tak i zpětně, jakékoliv vyjádření podpory myšlenkám Pražského jara se ukazovalo jako přitěžující okolnost v kádrové biografii provinilce. Již zmíněný člen SBS Ivan Dobrev napsal v květnu 1968 anonymní dopis předsedovi svazu, ve kterém s nadšením podporuje vývoj událostí v ČSSR a v němž tvrdí, že SSSR zahájil chybný kurz návratu k časům Stalina a že BKS tento chybný kurz slepě následuje. Zhruba dva roky na to byl Ivan Dobrev za své postoje vyloučen z komunistické strany a ze svazu spisovatelů (Dojnov 2011: 227). V souvislosti s represemi spojenými s pražským jarem lze vzpomenout i jméno Georgiho Věleva. Jiný politický vězeň Gančo Savov vzpomíná, že Vělev byl v roce 1978 odsouzen na pět let. Krom toho, že vystupoval proti vraždě Georgiho Markova i za to, že neschvaloval vojenskou intervenci v Československu a stále těsnější vazbu Bulharska na SSSR. Podle Savova psal Vělev dokonce protestní dopisy do ÚV BKS (Savov 1998: 92–93). Vazalská podřízenost Bulharska, o kterém se v době živkovismu často hovořilo jako o šestnácté republice SSSR, vyvolávala odpor zejména u vlastenecky orientovaných intelektuálů. Boris Delčev si v roce 1972 zapsal do deníku slova svého přítele básníka Aleksandra Gerova, který byl roztrpčen z faktu, že ruština se měla od toho roku vyučovat už od první třídy základní školy: „Od vstupu do Československa [...] nemám klid a začal jsem nenávidět vše sovětské. Bojím se už i vlastních myšlenek a nálad.“¹¹

9 V roce 1968 byla z repertoáru například stažena hra Konstantina Ilieva *V říjnu bez tebe* (През октомври без теб), o rok později si inscenační zákaz vysloužily i hry Georgiho Markova *Byl jsem on* (Аз бях той) a *Komunisté* (Комунисти).

10 „Ако трябва да вярвам, че Русия е освободител на България, то все едно да повярвам, че вълкът е тревопасен. От кого освободиха петте варшавски армии Чехословакия? Да! Наистина те я освободиха от Свободата.“ (Zarkin 2007: s. p).

11 „От навлизането в Чехословакия [...] нямам спокойствие и съм намразил всичко съветско. Плаша се вече от собствените си мисли и настроения.“ (Delčev 1995: 219).

Nová kulturní politika Živkovova režimu po roce 1968 znamenala dalekosáhlé proměny v bulharské literatuře. Řada autorů se musela vyrovnat s publikačním zákazem svých děl, a to nejen takových, která by na československé téma reagovala přímo (taková samozřejmě cenzurou projít nemohla), ale i těch, která se jej dotýkala pouhým náznakem, nebo která by mohla být jako aluze na vojenské potlačení reformního procesu čtena a nadinterpretována. To byl případ neuvedené divadelní hry Stefana Caneva *Proces proti bogomilům* (Процесът против богомилите, 1968–1969), jejíž historizující syžet mohl být v dobovém kontextu čten jako literární aluze na aktuální politické dění, a snad i proto si hra musela na inscenaci počkat až do roku 1978, kdy už československá kauza nebyla tolik aktuální. Některé protiokupační narážky však do oficiálního tisku přece jenom pronikly. Nešlo sice o žádné z centrálních literárních periodik, ale zároveň nikoliv bezvýznamný burgaský deník *Černomorski front*. Právě na jeho stránkách se 1. října 1968 objevila báseň s názvem *Z Léta — 68* (Из Лято — 68) z pera burgaského básníka Christa Foteva; báseň bude později zahrnuta do autorovy sbírky *Přístav* (Пристанище, 1969) — ovšem zde se již neobjeví pod inkriminovaným názvem *Z Léta — 68*, který by mohl evokovat spojitost s horkým politickým létem minulého roku, nýbrž už pod neutrálnějším názvem *Slavnostní liturgie za delfíny* (Тържествена литургия за делфините). V čem spočívají literární aluze Christa Foteva na srpnovou okupaci, co je podstatou „ezopského jazyka“ bulharské literatury šedesátých let a jakou funkci tyto alegorické polohy plní?

Ústředním motivem ve výstavbě básně *Z Léta — 68* je lov delfínů, během kterého jsou nebohá zvířata nemilosrdně ubíjena; s jakousi ďábelskou přesností a technickou precizností, jaké je schopen pouze moderní člověk. Plamen Dojnov si však ve své analýze básně všímá znaků, které odvádějí pozornost od rybolovu a nutí nahlížet Fotevovu báseň jako literární palimpsest, ve kterém je utajeno zašifrované politické poselství. Ze všech stran obklíčení delfíni v závěru básně získávají antropomorfní atributy, „křičí“, „vyslovují svá zkrvavená slova“, kterým však vrahové nerozumějí a nevěří, a pokračují tak v zabíjení, které navíc připomíná služební povinnost, rutinu, misi (Dojnov 2012: 280–281). Básnický obraz smrtícího obklíčení na moři má další motiv, který vypovídá o aluzi na srpnovou okupaci a přeneseně také o podstatě sovětské cesty k socialismu, motiv, který známe z řady děl bulharské neoficiální literatury, především té lágrové, kde je komunismus chápán jako cizí, importovaná entita, která přišla odněkud z východu, z Asie. Pejorativní obraz Asie se v této poetice pojí s vrozenou krvelačností, barbarstvím, despotičností. Ne náhodou je proto Fotevovo vraždění delfínů sémioticky pojeno s Asií, která je v tomto diskurzu představována jako prostor ovládaný brutalitou kočovných hord, ne náhodou jsou Fotevovi delfíni obklíčení a ubíjeni právě v atmosféře čpící Asií:

[...]

A hejno v kruhu smrti
vzlétalo
na svých nemotorných křídlech — ploutvích —
do vzduchu
dodneška to vidím — do vzduchu Asie
ve chvíli, kdy jsme ho obklíčili sítěmi.

(Při vraždě jsme užívali jen tu nejpřesnější technologii).

My, zedníci a stavitelé jejich smrti,
stříleli jsme
po delfínech... Umírali... Navždycky...
[...].

Opravdu nám nedošlo, že zabíjíme přátele?
Nerozuměli jsme, nevěřili jejich řeči —
a oni křičeli!

Jenomže v křiku marně ztráceli
svá zkrvavená slova, kapitáne můj!¹²

Lze vůbec „střílení do přátel“ v kontextu podzimu 1968 interpretovat jinak než jako aluzi na bulharskou vojenskou účast na Operaci Dunaj? Fotevova báseň je navíc v novinovém uveřejnění z října 1968 uvozena přídomkem „Ať se nezapomene“ („Да се помни“), a slouží tak i jako dokument osobního nesouhlasu. Vždyť posrpnový mediálně-literární diskurz v Bulharsku naopak manifestoval výhradně protičeskoslovenské nálady, zveřejňovaly se články o nezbytném zásahu proti kontrarevoluci, o záchraně socialismu, v roce 1969 vyšla propagandistická kniha *Dopisy vojáků* (Войнишки писма), kde byla nezbytnost zásahu proti „kontrarevoluci“ legitimizována epistolárním (a propagandisticky tendenčním) svědectvím bulharských vojáků vyslaných do Československa, kteří měli jako očití svědci podpořit politiku ÚV BKS. Oficiální stranická periodika se v té době začala plnit operativními propagandistickými texty všeho druhu, na stránkách novin *Literaturen front*, *Otečestven front*, *Stāršel* aj. se hojně vyskytovaly články, eseje, prohlášení a básně, ve kterých je pevně hájen protičeskoslovenský diskurz oficiální propagandy.

Vrátíme-li se k palimpsestovému čtení některých děl z posrpnové doby, často skloňovaným textem je v tomto ohledu vědeckofantastický román Ljubena Dilova *Tíže skafandru* (Тежестта на скафандъра, 1969). Česká překladatelka Ludmila Nováková se domnívá, že hlavní myšlenka románu, tedy „nepřípustnost jakéhokoliv zásahu do daného vývoje jiné planety, či jiné země“, byla hlavní příčinou toho, proč se Dilovův román nedočkal českého vydání (Nováková 1995: 49).¹³ Podobné intervenční motivy¹⁴

12 Překlad Ludmily Kroužilové (Kroužilová 2020: 104). Bulh. originál: „[...] И стадото в кълбото на смъртта си / изхвърляше / с крилете си несъвършени — перките — / във въздуха, / във въздуха — винаги ще ги запомня аз — на Азия, / в часа — когато ги заграждахме със мрежите. / (В убийството прилагаме най-точна технология.) / А толкова приличаше на работа убийството. / Строители — зидари на смъртта им — / ние стреляхме [...] / Не знаехме ли ний, че стреляме в приятели? / Ний не разбирахме, не вярвахме в езика им — / те викаха. / Но те — как викаха — напразно са изричали / окървавените си думи, капитане мой.“ (Dojnov 2012: 278).

13 Ať už bylo znemožnění českojazyčného vydání *Tíže skafandru* motivováno jakkoliv, román v ČSSR vyšel ve slovenštině v bratislavském nakladatelství Tatran v roce 1980. Autorem překladu pod titulem *Bremeno skafandra* byl Vladimír Žabkay.

14 V případě filmu *Ezop* se lze domnívat, že intervenční motivy ve scénáři filmu předcházely samotným událostem a nebyly primárně plánované. Ostatně scénář Anžela Vagenštajna

se ostatně vyskytují také v soudobé kinematografii; v Československu trezorový film *Ezop* Rangela Váľčanova šel v Bulharsku do kin až po výrazné cenzuře. Aby mohlo v bulharských kinech v roce 1970 *Ezopa* shlédnout více než půl milionu diváků, bylo nutno vystříhnout na 400 metrů nasnímaného materiálu, a to bez souhlasu autorů (Černev 2003: 56). Řada politických aluzí maskovaných historickými nebo vědecko-fantastickými syžety do veřejného prostoru bulharské oficiální kultury sporadicky pronikala, jinak ovšem po roce 1968, zejména pak od prvních měsíců roku 1969 docházelo k všeobecné kulturněpolitické stagnaci, což se negativně promítlo do životních osudů a tvorby celé řady autorů. Další uvolňování kulturního života proběhne částečně až v polovině sedmdesátých let, ale především až ve druhé polovině let osmdesátých v souvislosti s nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka KSSS.

Bulharská normalizace se v oficiální kultuře a literatuře projevovala exponovaným protizápadním diskurzem, kulturní ideologové brojili proti buržoazním vlivům ve všech sférách společenského života, západní vlivy v hudbě, módě a kultuře byly chápány jako protisocialistická, protilidová a protinárodní ideologická diverze. Právě od sedmdesátých let začalo politické vedení BKS prosazovat nový nacionalistický diskurz, skrze který byl zahájen proces omezování základních práv etnických a náboženských menšin, právě v té době se začal formovat turecký disent, který se brzy transformoval v rozsáhlý odpor proti asimilačním snahám. Kromě již zmíněných aluzivních textů, které na československé události svým obsahem nějak reagovaly, se objevila celá řada textů šuplíkových, jež je možné nahlížet jako svébytné osobní deklarace reagující na změnu společenské atmosféry ve všech sférách veřejného života. Jeden z trojice zatčených studentů vystoupivších proti okupaci ČSSR Valentin Radev je autorem básní *Já čekám* (Аз чакам) a *Podivíni* (Чудаци). Především první jmenovaná báseň je svébytnou milostnou zpovědí na pozadí velkých událostí, které se odrazí na životě mladého studenta.

Klíčovým motivem neoficiální poezie reflektující československé události byla však v té době tragická oběť Jana Palacha. V kontextu bulharské poezie existují tři básně věnované tragickému osudu českého studenta. Jde o šuplíkové básně *Sebeupálení* (Самоизгаряне) Valerího Petrova, *Jan Palach* (Ян Палах) Blagy Dimitrovové a *Balada také o benzínu* (Балада и за бензина) Binja Ivanova. Báseň *Sebeupálení* přečkala v autorově šuplíku až do pádu režimu v roce 1989. Text byl poprvé čten na veřejnosti 5. prosince 1989 na prvním svobodném literárním čtení na univerzitě v Sofii a poté publikován v almanachu *Most*. Také báseň *Jan Palach* datovaná 9. březnem 1969 spatřila světlo světa až po pádu režimu, text se dochoval v soukromém archivu českých bulharistů Marie a Miloše Vojtových. Pravděpodobně původní variantu básně *Balada také o benzínu* vypátral Plamen Dojnov v soukromém archivu maďarského bulharisty Györgye Szondiho (Dojnov 2011: 243). Každá ze tří básní reflektuje Palachův tragický čin osobitým způsobem, přesto lze v jejich poetice definovat některé univerzální motivy. V první řadě je to opakující se motiv benzínu; u Ivanova je benzín neodmysli-

vznikl takřka jistě před srpnovou okupací. Otázkou zůstává, nakolik se okupace promítla do režijní interpretace scénáře (či do jeho modifikací) a do samotného natáčení. Jisté je, že recepce filmu musela být po srpnu 1968 jiná, než by bývala byla za normálních okolností, ne náhodou putoval snímek *Ezop* v Československu do trezoru.

telným artefaktem očištěního rituálu, stává se iniciační substancí, která jediná je s to smýt nanesenou špínu, symbolické mazání celého těla benzínem však nemá odstranit pouze nečistoty tělesné, nýbrž hlavně nánosy špíny duchovní. Benzínová očista je symbolickým rituálem, kterým se lyrický subjekt *Balady také o benzínu* vtělený do českého studenta hodlá zbavit té hořké pachuti, která po srpnu 1968 zachvátila celý socialistický tábor.

Exponovaná stylizace lyrického mluvčího do vykupitelské role Jana Palacha netkví pouze v intimní podstatě, vždyť Palachův čin se odehrál přesně v den básníkových narozenin (16. ledna), má i obecnější generační přesah; znamená konec nadějí, ztrátu iluzí, dobrovolné zřeknutí se role „dítěte pokroku“, „dítěte zítřka“. Právě sklonkem šedesátých let byl i koncem nadějí na lepší svět, konec ideálů květinové revoluce a celosvětové kontrakultury, jejíž energie byla zčásti otupena policejním obuškem a zčásti absorbována masovou kulturou, zkomercializována a zpětně prodána jako laciná tretka. Nejbolestnější vystřízlivění zažívá mladý člověk v zemi okupované „bratrskými vojsky“, kde z tlampačů zní jeden a tentýž narativ — narativ pokroku a šťastných zítřků. Lyrický subjekt se v básni Binja Ivanova hodlá očistit sám, s důkladností sobě vlastní:

[...]
 dítě Grimmovo a dítě pokroku
 dítě zítřka — benzínem se omývám
 Nejladněji se svlékám a kroutím (poté se budu kroutit závratně, ale to až poté)
 mé půvabné mladistvé tělo vzdychá po umělci: Dost
 už bylo kultu ke koupajícím se růžovým ženám, také my bledí muži se
 koupeme
 [...].¹⁵

Zatímco u Ivanova hraje artefakt benzínu úlohu rituálního pomocníka při vykupitelském aktu, v básni *Sebeupálení* od Valeriho Petrova se benzín stává zabijákem, je spíše zlověstným subjektem utrpení, zdůrazňován je jeho původ, ať už pochází z ropy sovětské, nebo libyjské, Palachův benzín je (tehdejšími prizmatem) především „naším“ produktem, za který my všichni a celý pokrokový svět neseme svůj díl zodpovědnosti:

[...]
 Jan Palach už není a u nás ani ťuk,
 Jan Palach už není a my trčíme tu.

15 „[...] дете на Грим и на прогреса / дете на утрето — с бензин се мия аз / Събличам се най-грациозно и се извивам (сетне шеметно ще се извивам, но това е сетне) / изящното ми юношеско тяло плаче за художник: Стига / култове към миещите се розови жени, и ние бледите мъже се / мием.“ (Ivanov 2008: 9) Citovaná varianta je s největší pravděpodobností originální text z roku 1969, který ležel dlouhá léta uschován v soukromém archivu maďarského bulharisty Györgye Szondiho. Autorem českého podstročníku je J. M.

A ten benzín je náš a my dobře víme,
jak se z našich vrtů třpytivě líhne,
a jak si s ním mažou tváře jak v hrách,
Vaňuša, Kaťuša, Alexej, Abdulláh!
[...]¹⁶

Formule „ten benzín je náš“ v celkovém vyznění básně působí jako bolestné sebezpytování, Jan Palach se jakožto morální substance dostává do vysoce transcendentních poloh, není tu, je někde mimo, kdesi mimo tento svět. Ne náhodou se benzín jako nositel a faktický subjekt utrpení a smrti pojí se zájmenem „náš“, právě kolektivní lyrické „my“ promlouvá v básni Valeriho Petrova nejenom do svědomí okupantů, ale v obecnější rovině do svědomí těch, kteří znásilnili původní ideály komunismu, myšlenky natolik vzdálené realitě sovětského modelu a natolik transcendentní, jako je smrt českého mučedníka: „Filmy, knihy, myšlenky nám zmizely z životů, / byly to snad jen výmysly dvou Don Quijotů? / A ani hrstky prachu po nich nezůstanou, / jen oblak dýmu, co létá nad Vltavou, / a výkřik Svoboda!, jen sotva slyšený / v lednovém vzduchu, ledově modro-růžovém.“¹⁷ Možná úsměvná metafora pánů Marxe a Engelse bojujících s větrnými mlýny je však v básni vzápětí konfrontována s obláčkem kouře z ohořelého lidského těla. Pocit viny nad zmařeným životem mladého studenta je patrný také v básni Blagy Dimitrovové s názvem *Jan Palach*, báseň je datována 9. březnem 1969:

Mladík celý v ohni
běží stále proti mně
jako oharek zabodnutý
do holého svědomí.
To nejhorší však je:
že neuhasne
a nesfoukne jej,
aby jej schladila
svým chladem smrt.
Hořet bude věčně.¹⁸

16 „Ян Палах го няма, а у нас нито звук. / Ян Палах го няма, а ний сме си тук, / и бензинът е нашият и го помниме ние / как във лъскава струя от сондата бие / и как с него по бузите се мажат със смях / Ванюша, Катюша, Алексей, Абдулах!“ (Petrov 1990: 1) Citovaný úryvek jsme si s dovolením vypořídili ze zatím nepublikovaného českého překladu Jany Georgievové.

17 „Филми, книги, идеи, къде сте в живота? / Нима сте измислица на два Дон Кихота / и нищо, нищо от вас не остава, освен това облаче от дим над Вълтава / и тоз вик „Свобода!“ едва чут, едва чут / в януарския въздух, синьо-розов от студ?“ (Petrov 1990: 1).

18 „Ян Палах // Един младеж от огън / все тича срещу мене / като главня забита / на голо в съвестта. / Най-страшното е друго: / че няма да угасне, / и няма да издъхне / за да го разхлади / със своя студ смъртта. / А вечно ще гори. // Датировка 9 март 1969.“ (cit. podle Svetoslavov 1994: 3–50) Autorem českého podstročnicku je J. M.

Vedle básní reflektujících srpnovou okupaci a smrt Jana Palacha existují i některé prozaické texty, ve kterých je stín osmašedesátého reflektován. Ohlasem československých událostí je s jistým časovým odstupem také šuplíková povídka Zlatky Čolakovové *Jak si kdo ustele, tak si lehne!* (Каквото си постелеш, на това ще си легнеш!). Povídka vznikla pravděpodobně na začátku sedmdesátých let a reflektuje problematické československo-bulharské vztahy po srpnu 1968. Děj povídky se odehrává ve slovenských Tatrách, kde se skupinka bulharských turistů během zájezdu po evropských zemích ubytuje. Paměť místních lidí a především řídicího zaměstnance hotelu na srpnovou okupaci je však stále živá a citlivá, o čemž se „bajgaňovská“ postava vedoucího bulharské skupinky Ivana brzy přesvědčí. Zatímco Bulhaři obědvají v restauraci, někdo jim potře auta nápisy „Běž domů, Ivane“. Satirická povídka plná „bajgaňovských“ motivů, humorných zápletek a alegorických obrazů samozřejmě nemohla aspirovat na oficiální uveřejnění, autorka ostatně od sedmdesátých let psala převážně jen do šuplíku. V oficiálních sférách bulharské literatury byl totiž ve spojitosti se srpnem 1968 přípustný jen jeden jediný diskurz; totiž oficiálně šířená sovětská propaganda o bratrské pomoci před hrozící kontrarevolucí. Hned v roce 1969 vyšly zmíněné *Dopisy vojáků* (Войнишки писма), které sestavil Georgi Georgiev a které měly podat „pravdivý“ pohled očitých svědků, bulharských vojáků riskujících svůj život ve jménu záchrany socialismu v Československu.¹⁹ V podobném propagandistickém duchu se nesla např. i pozdější báseň Petra Vasileva *Vzpomínka na kavárnu Astra* (Спомен за каварна „Астра“) z roku 1975 (Svetoslavov 1994: 49).

Stín srpnové okupace a symbolika pražského jara budou v bulharském protitotalitním diskurzu přítomny až do pádu režimu v listopadu 1989. Podobnou úlohu sehraje později i myšlenky Charty 77, které v rámci neoficiálního milieu bulharské kultury zintenzivní především na sklonku osmdesátých let se vznikem samizdatových, opozičně orientovaných periodik. Na stránkách *Mostu* se tak mimo jiné objeví rozhovor s Václavem Havlem převzatý z francouzského týdeníku *Le Nouvel Observateur* (Václav Havel: *Divadlo disentu*). Motivy spojené se symbolikou českého disentu najdeme v básni Blagy Dimitrovové *Pražské jaro si zase pospíšilo* (Пак подранила Пражка пролет) z dubna 1989, ve které známá básnířka poněkud strojenou formou vyjadřuje podporu vězněnému dramatikovi a klíčovému lidskoprávnímu dokumentu českého disentu. K odkazu reformního socialismu se bude ve svých eseích častokrát vracet i bulharský disident a v exilu žijící spisovatel Georgi Markov, až do jeho zavraždění tajnými službami v roce 1978.²⁰ Zatímco pro opozičně naladěnou část bulharských intelektuálů bude myšlenkový odkaz pražského jara představovat

19 Plamen Dojnov při komparativní analýze publikovaných dopisů v knize *Dopisy vojáků* se skutečnými dopisy, které vypátral v rodinných archivech, dospěl k názoru, že knižně publikované dopisy byly nejspíš textové konstrukty, které měly jen podpořit prointervenční diskurz oficiální propagandy. Více o tématu viz Дойнов, П.: Кризата на комунизма през 1968 година в България: литературни сюжети. В: Дойнов П. (съст.): 1968: Годината на гневното слънце. София — между Париж и Прага. Пражката пролет и българската литература. София: Сиела, 2009.

20 Tzv. české eseje vyšly v češtině v roce 1991 v nakl. Euroslavica v překladu Vladimíra Kříže, viz Markov 1991.

možnou cestu reformy socialismu, pro panující stranický establishment se naopak adjektivum „český“ stane synonymem všeho protitlidového, protisocialistického a kontrarevolučního. Po pádu režimu se stane rok 1968 pro velkou část veřejnosti a odborných kruhů symbolem národní pasivity a nesmazatelné kolektivní viny.

LITERATURA A PRAMENY

- Kroužilová, D., Trifonova, J., Černý, M., Zajas, O. 2020. *Do příští trávy... Antologie moderní bulharské poezie od A. Dalčeva do 90. let 20. století*. Praha: Nakladatelství Petr Štengl.
- Markov, G. 1991. *Úvahy o československém jaru 1968*. Praha: Euroslavica.
- Skálová, I. 2005. *Podíl Bulharska na potlačení Pražského jara 1968*. Praha: Univerzita Karlova.
- Анонимен автор. 2016. *Държавна сигурност и IX световен младежки фестивал 1968 г. Документален сборник*. София: Комисия за разкриване на документите и за обявяване принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия.
- Близнаков, Н. 1968. *Анкетна карта №1. ЩСП сред младежта*. София: СУ. [Личен архив на Николай Близнаков].
- Велкова-Гайдарджиева, А. 2017. *Разговори със Светлозар Игов*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. Св Кирил и Методий“.
- Делчев, Б. 1995. *Дневник*. София: Народна култура.
- Дойнов, П. 2009. *Хроники и граници на 1968 година*. В: Дойнов, П. — Неделчев, М. 2009. *1968: Годината на гневното слънце*. София — между Париж и Прага. *Пражката пролет и българската литература*. София: Сиела.
- Дойнов, П. 2011. *Българският соцреализъм 1956, 1968, 1989: Норма и криза в литературата на НРБ*. София: Институт за изследване на близкото минало.
- Дойнов, П. 2012. *Алтернативният канон: Поетите*. София: Нов български университет.
- Заркин, Г. 2007. *Марш на българските политзатворници*. Присъда. В: Скочев, Б. — Марков, Д. 2007. *Заклучени слова. Интернет антология*. Цит. на 11. 02. 2020. <https://decommunization.org/Documents/Zarkin2.htm>
- Иванов, Б. 2008. *Балада и за бензина '69*. *Литературен вестник*, год. XXVIII, 2008, бр. 33.
- Новакова, Л. 1995. *Людмила Новакова: „Преводът е своеобразно приключение на духа“*. В: Басат, Е. — Тодоров, В. 1995. *Чешкият триптих. Образи на българската литература в профил и анфас*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Петров, В. 1990. *Самоизгаряне. Мост*, год. II, 1990, бр. 1, с. 1. София: самиздат.
- Савов, Г. 1998. *Капан за контри. Из практиката на тоталитарния репресивен механизъм в България 1968–1989*. София: Издателско ателие Аб.
- Светославов, В. 1994. *Български предобрази и образи, подобия и безподобия на Пражката пролет (3–50)*. *Хомо бохемикус*, кн. 3, 1994, с. 38.
- Чернев, Гр. 2003. *Един българин в Прага. Книга за Рангел Вълчанов*. София: издателско ателие Аб.

Jakub Mikulecký (1987) působí na Slovanském ústavu AV ČR, kde se věnuje dějinám bulharské literatury 20. století. Je autorem řady článků a studií o neoficiální bulharské literatuře z doby minulému režimu, zabývá se rovněž literárním undergroundem v zemích bývalého východního bloku.